

*Яницька О. М.,
викладач кафедри практики німецької та французької мов
Рівненського державного гуманітарного університету*

ПОНЯТТЯ СИМВОЛУ ТА СТЕРЕОТИПУ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ КОНЦЕПТУ (НА МАТЕРІАЛІ КОНЦЕПТУ «VIPA» В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ)

Анотація. Статтю присвячено аналізу понять «символ» і «стереотип», їх класифікації, опису ознак та особливостей у лінгвокультурологічному дослідженні концепту (на матеріалі концепту «VIPA» в англійській, українській і французькій мовах). Автор обґрунтовує необхідність вивчення даних понять для аналізу концепту.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, фразеологічна одиниця, символ, стереотип, національний характер.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття присвячена поняттям символу та стереотипу в лінгвокультурологічному дослідженні концепту VIPA. У лінгвокультурології центральною проблемою є співвідношення інтерлінгвального й національного в мовних картинах світу. Лінгвокультурологічні дослідження здійснюють такі вчені, як: А. Вежбицька, Р.М. Кісінг, Я. Бартмінський, Ю. Караулов, А. Баранов, Д. Добровольський, Н. Рябцева, О. Кубрякова, С. Нікітіна, С. Воркачов, Л. Чернейко, В. Долинський, І. Ольшанський, В. Маслова, Н. Мечковська, О. Шмельов та інші. Більшість науковців визначає лінгвокультурологію як науку, що вивчає взаємовідношення мови й культури. В. Шахлеїн визначає завдання лінгвокультурології «...у розгляді феноменів мови та культури, які зумовлюють один одного, що передбачає передусім багатоаспектність проблематики лінгвокультурології, можливість різних системних підходів до вирішення лінгвістичних питань» [6, с. 138].

Метою статті є дослідження специфіки понять стереотипу та символу в лінгвокультурологічному дослідженні концепту. Моделювання концептів, здійснюване в межах однієї мови, не може слугувати підставою для висновків про національно-культурну специфічність концепту (символу на вербальному рівні). Контрастивний метод надає глибші результати.

Виклад основного матеріалу. Над проблемою символу як компонента концепту працювали такі науковці: Т. Черданцева, В. Ужченко, Л. Авксентьев, В. Кононенко, В. Телія та інші. Важливу проблему лінгвокультурології становить національно-культурна специфіка символів. Під час дослідження символів (їх концептів) і загалом національно-культурної специфіки суб'єкт наукової діяльності повинен відволікатися від стереотипів «рідної» наївної мовної картини світу. Науковець К. Леві-Строс звертає увагу на необхідність абстрагування від диктату власної культури під час етнологічних студій [5]. Ефективним способом реконструкції мовної картини світу й того менталітету, який породжує і пояснює цю картину, є аналіз національно-культурних концептів.

Під концептом ми слідом за В. Колесовим, Ю. Степановою, І. Стерніним, С. Ляпіним та іншими вченими розглядаємо структурно і образно організоване знання про який-небудь

предмет духовної або матеріальної культури в колективній свідомості, виражене в мовній формі (представлене вербалізованими образами, поняттями і символами). До культурних концептів відносять перш за все імена абстрактних понять, які не мають речової «опори» у позамовній дійсності у вигляді денотатів і семантика яких проявляється через сигніфікативний аспект значення. Понятійний зміст таких концептів «конструюється» носіями мови, виходячи з характерної для кожної лінгвокультурної спільності системи цінностей, саме тому культурні концепти здатні виявляти специфіку мовної картини світу [4, с. 35]. Концепт VIPA в англійській, українській і французькій мовних картинах світу виступає базовим, світоглядним і актуальним для кожної людини, однак він є національно специфічним. Визнання тісного взаємозв'язку мови і культури активувало комплексне вивчення феноменів ментальності, культури та мови з використанням єдиної системи інструментальних категорій. Певною віхою в розробці даного напрямку лінгвістики стала поява нової дисципліни – лінгвокультурології; ознакою підвищеного інтересу до культурно-мовних концептів – поява величезної кількості наукових досліджень.

Уперше в лінгвістиці термін «концепт» у значенні, відмінному від терміна «поняття», використовує С. Аскольдов: «Концепт є уявне утворення, яке заміщає нам у процесі мислення невизначену множинність предметів одного і того самого роду» [2, с. 270]. Найбільш важливі для вивчення так звані «ключові слова», що відображають основні концепти певної культури. В основі спроби класифікувати концепти лежить бажання конкретизувати поняття культурно-мовного концепту, а також полегшити процес опису конкретних концептів за допомогою віднесення їх до якого-небудь типу або класифікованої групи.

Важливим для лінгвокультурологічного дослідження концепту з погляду визначення національно-культурної специфіки є дослідження метафоричних принципів, за якими вербалізується концепт, прототипних і стереотипних уявлень та відповідно символів на вербальному рівні. Можливий ще один напрямок дослідження фразеологічних символів через «фразеологічний образ» компонента, який є науковим конструктом, використовуваним для потреб лінгвістичного аналізу, представлення прототипних та стереотипних уявлень соціуму. Система культурно значимих концептів зіставна з переліком культурно значимих символів, проте не тотожна йому. Символи позначають, але не називають, або, інакше кажучи, вони репрезентують абстрактний концепт на вербальному рівні.

Ю. Аваліані зауважує, що символу властиві більш тонкі й опосередковані асоціативні зв'язки між словесними знаками й тими явищами та поняттями, які можна назвати символічними [1, с. 7]. Тільки значимі концепти можна символізувати.

Важливою видається здатність символізування: концепту може приписуватися декілька символів на вербальному рівні або слово, як одиниця вербального рівня, може ставати символом різних концептів. Концепти вербалізуються в термінах, що стосуються специфічних фонових знань. На концептуальному рівні фразеологізми не мають національно-культурної специфіки, бо в кожній із досліджуваних мов (англійська, українська, французька) символізації концепту ВІРА знаходимо відповідники (як за значенням, так і за оцінністю, за метафоричними принципами).

Поняття «стереотип» широко використовується в лінгвістиці. Американський публіцист і політик В. Ліппман вперше ввів цей термін у 1922 році. Науковець розумів стереотип як образ у голові людини певного явища й одночасно як думку про нього (те явище). За В. Ліппманом, стереотип – це прийнятий в історичній спільності зразок сприйняття, фільтрації, інтерпретації інформації при розпізнаванні та впізнаванні навколишнього світу, заснований на попередньому соціальному досвіді. Учені виділяють такі функції стереотипу, як: когнітивна – генералізація при упорядкуванні інформації; афективна – певна міра етноцентризму в міжетнічному спілкуванні, виявлена як постійне виділення свого на протигагу чужому; соціальна – розмежування внутрішньогрупового і позагрупового – приводить до соціальної категоризації, до освіченості соціальних груп [3].

Важливою рисою семантичного стереотипу є неточна суб'єктивна генералізація, тобто неусвідомлене приписання якої-небудь властивості всім об'єктам класу, що об'єднані даною назвою. З огляду на те, що стереотип – це стійке сполучення слів, закріплене в колективній пам'яті на рівні лексем, виділяють три різновиди стереотипів, залежно від структури, змісту і плану вираження: топіки, формули та ідіоми. Топіки – стійке поєднання суто семантичних одиниць, яким ще не відповідає, як б це не була, певна форма вербалізації. Ідіоми – чисто формальні стійкі словосполучення, які вже не мають для носіїв мови прозорості семантичної мотивації. У ході розвитку мови топіки переходять у формули, а формули – в ідіоми. Для лінгвіста найбільш важливим різновидом стереотипів є формули, значну кількість яких описує фразеологія.

Стереотипна картина світу – незалежно від того, якою мірою вона прийнята колективом і закріплена в мові, – є суб'єктивною картиною. Стереотипи розглядають як об'єкт дослідження мовних даних однієї або декількох мов [6; 8]. Так, С. Бартмінський пропонує враховувати три типи даних: систему мови, експериментальні опитування та фольклорні тексти. Інші джерела включають різні корпоративні та пошуківі системи Інтернету.

Існують дві категорії стереотипів: поверхневі й глибинні [6]. Поверхневі стереотипи – це ті уявлення про той чи інший народ, які обумовлені історичною, міжнародною, внутрішньополітичною ситуацією чи іншими тимчасовими факторами. Ці стереотипи змінюються залежно від ситуації у світі та суспільстві. Тривалість їх побутування залежить від загальної стабільності суспільства. Це, як правило, образи-уявлення, пов'язані з конкретними історичними реаліями. На відміну від поверхневих, глибинні стереотипи незмінні. Глибинні стереотипи мають дивовижну стійкість, і саме вони становлять найбільший інтерес для дослідника особливостей національного характеру: самі стереотипи дають матеріал для вивчення того народу, який є об'єктом стереотипізації, а оцінки характеризують особливості тієї групи, у якій вони поширені.

Поняття «національний характер» і «стереотип» у широкому розумінні є майже тотожними термінами, оскільки вони формуються під впливом культурного й історичного оточення тієї чи іншої нації. Єдиним розходженням є те, що національний характер є родовим поняттям, що включає в себе стереотип. У роботах С. Тер-Мінасової національний характер визначається як не просто сукупність своєрідних, властивих тільки даному народу рис, але й своєрідний набір універсальних загальнолюдських рис [5, с. 243].

Отже, проаналізувавши поняття «стереотип», можна зробити такі висновки: кожна людина володіє індивідуальним особистим досвідом, особливою формою сприйняття навколишнього світу, на основі якого в її голові створюється так звана «картина світу», що включає в себе об'єктивну (інваріантну) частину та суб'єктивну оцінку дійсності індивідумом, і стереотип є частиною цієї картини; більшість лінгвістів, які займаються вивченням даної проблеми, відзначає, що основною рисою стереотипів є їх детермінованість культурою – уявлення людини про світ формуються під впливом культурного оточення, у якому вона живе; стереотип – це не тільки ментальний образ, але і його вербальна оболонка, тобто стереотипи можуть існувати й на мовному рівні (у вигляді норми).

Поняття «стереотип» часто співвідносять з поняттям «прототип». Дійсно, обидва підходи мають щось спільне – вони підкреслюють цінність тих чи інших особливостей, які відповідають найбільш типовим (або нормальним), хоча і не всім, членам категорії. Однак, як зауважує Д. Гераерц, існує важлива відмінність: «прототипічність в основному є психологічним поняттям, тоді як стереотипічність – це соціолінгвістичне поняття» [7, с. 24].

Відоме практично у всіх культурах поняття ВІРА особливо значиме для розуміння англійської, української та французької ментальності. Про значимість концепту ВІРА свідчить і частотність його вживання в мові порівняно з іншими концептами. Культурно-національна специфіка концепту ВІРА обумовлюється культурно-національним досвідом і традиціями, що мають своєю підставою міфологію, релігійно-філософське осмислення буття, фольклор; важливе значення має і художньо-образне переосмислення концепту в індивідуальній свідомості письменників і поетів.

Концепт ВІРА є культурною домінантою англійської, української та французької свідомості.

Висновки. Культура та мова перебувають у тісному взаємозв'язку, проводяться різноманітні дослідження мовної картини світу в носіїв певної мови, створюються асоціативні словники різних мов, що дають багатий матеріал для вивчення особливостей сприйняття дійсності в рамках тієї чи іншої культури. Кожна мова формує в її носія певний образ світу, представлений у мові семантичною мережею понять, характерною саме для даної мови. Сьогодні концепти (культурні та мовні) мають різні класифікації, виділяються типи лексичних концептів, ознаки і структура культурно-мовного концепту. Символу у вивченні концепту притаманна багатозначність, існування якої зумовлюється актуалізацією у свідомості мовців тих чи інших прототипних (стереотипних) атрибутів. Символічне та стереотипне відображення концепту ВІРА в англійській, українській і французькій мовних картинах світу опосередковано перетинається із слов'янськими язичницькими уявленнями, морально-етичними цінностями християнства, архетипними символами й символами, що властиві європейській культурі. Виділяється національно-культурна специфіка в реалізації архетипів, вербалізації концептів. На перспективу залишається дослідження фразеологічної об'єктивації концепту в досліджуваних мовах.

Література:

1. Авалиани Ю. К сопоставительной стилистике ФЕ (на материале образно-символических заголовков художественных произведений). Вопросы фразеологии романских и германских языков. Самарканд, 1981. С. 4–12.
2. Аскольдов С. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под общ. ред. В. Нерознака. М.: Academia, 1997. С. 267–279.
3. Бартминский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик, 2005. 527 с.
4. Опарина Е. Лингвокультурология: методологические основания и базовые понятия / Язык и культура: сб. обзоров. М.: ИНИОН РАН, 1999. С. 183–187.
5. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. 173 с.
6. Шаклеин В. Становление и развитие теории лингвокультурной ситуации в лингвокультурологических исследованиях. Язык и культура. Культурологический компонент языка. К., 1998. Т. 2. С. 137–140.
7. Geeraerts D. Les données stéréotypiques, prototypiques et encyclopédiques dans le dictionnaire. Cahiers de Lexicologie. 1985. Vol. 46. P. 27–43.
8. Słownik stereotypów i symboli ludowych / eds. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska. Lublin, 1996. T. 1: Kosmos. Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie. 439 s.

Яницкая Е. Н. Понятие символа и стереотипа в лингвокультурологическом исследовании концепта (на материале концепта «ВЕРА» в английском, украинском и французском языках)

Аннотация. Статья посвящена анализу понятий «символ» и «стереотип», их классификации, описанию признаков и особенностей в лингвокультурологическом исследовании концепта (на материале концепта ВЕРА в английском, украинском и французском языках). Автор обосновывает необходимость изучения данных понятий для анализа концепта.

Ключевые слова: лингвокультурология, концепт, фразеологическая единица, символ, стереотип, национальный характер.

Ianytska O. The notions of symbol and stereotype in the linguistic and cultural study of the concept (based on the concept of FAITH in English, Ukrainian and French languages)

Summary. The article is devoted to the analysis of the concepts of a symbol and a stereotype, their classification, description of features in the linguistic and cultural study of the concept (based on the concept of FAITH in English, Ukrainian and French languages). The author justifies the necessity of studying these concepts for the analysis of the concept.

Key words: cultural linguistics, concept, phraseological unit, symbol, stereotype, national character.